

Megvert pásztorunk *

Adalékok Gachal János torontálvásárhelyi református püspök életrajzához

Gachal János torontálvásárhelyi református lelkész 1942. december 23-án, a Bánáti és Szerbiai Református Keresztyén Egyház lelkészeinek Pancsován tartott összejövetelén püspökké választották. Nem egészen két év múlva, 1944 novemberében, szolgálati helyén a felszabadítónak mondott partizán fegyveresek, ma már okmányokkal nem meghatározható napon és körülmények között, kivégezték, minden valószínűség szerint agyonverték. Tetemét elrejtették. Szavahihető tanúk állítása szerint a Nyugati temető árkában ásták el. Oda, ahova a magyar temetési szokások szerint a latrokat szokták, azokat, akiket közösségük nem tartott méltónak arra, hogy a többi tisztességes halott közé, rendes sírba kerüljenek. Kivégzése körülményeiről máig sem került elő semmiféle dokumentum. A köztudottan szent életű ember, sok-sok üldözött megmentője, elesettek támogatója, Torontálvásárhely magyarságának lelki és szellemi vezetője, az egész akkori Szerbia magyar református közösségének igaz főpapja hivatalosan háborús bűnös. Ez azonban pusztán állítás, amit azért hirdetett a hivatalos jugoszláv történetírás, mert az ártatlan embert kegyetlenül kivégezték, noha bűnösségét soha semmilyen szerv nem vizsgálta, nem állapította meg. Hivatalosan azt sem tudni, milyen szerv járt el az ügyében. Tudjuk: ugyanaz, amely az akkoriban lemészárolt több tízezer délvidéki magyaréban.

Az eset ugyanis nem volt egyedülálló.

Ma már bizonyosan állíthatjuk, dokumentumokkal is bizonyíthatjuk, hogy a második világháború végén, pontosabban 1944 utolsó, illetve 1945 első hónapjaiban, a valamikor Jugoszláviának nevezett területeken a Tito¹ marsall partizán vezér, egyszemélyben a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára által irányított fegyveres tömegesen irtották az ország területén élő magyarokat. A gyilkosságok megkezdődtek már 1944 júliusában. Erről közöl adatokat A. Sajti Enikő² csáktornyai (Čakovec, Horvátország) példát említve: A partizánok egy csoport magyar férfit összeszedtek és kivégeztek. A megtorlás napjai³ című könyvben óbecsei gyilkosságról számol be egy kárvallott, amelyet a környékbeli partizánok követtek el 1944 szeptemberében. Az áldozat itt két gyermek: Kovács Gyula 8 éves kisfiú, akit édesanyja karjában lóttak agyon, és fivére, a 17 éves Károly. Jellemző, hogy az elkövetők

mindkét helyszínen bejelentették, hogy hamarosan „felszabadítják” a területet és akkor majd igazságot tesznek a magyarok között. A néhány hét múlva beváltott fenyegetés tapasztalata alapján az igazságtételt úgy magyarázták, hogy meg kell büntetni mindenkit, aki idegen hatalom szolgálatába állt. Valójában háborús bűnössé nyilvánítottak mindenkit, aki az 1941-es délvidéki honvéd bevonulást és a visszacsatolást követő mintegy 3,5 év alatt bármilyen állami állást vállalt. Ide kell érteni dr. Deák Leó zombori ügyvédet, aki a két háború közötti időszakban a Jugoszláv Királyságnak a magyar kisebbség elleni atrocitásait feltárta a Népszövetségben, s aki Bács-Bodrog Vármegye főispánja lett 1941-ben, s akit emiatt minősítettek háborús bűnössé, mielőtt ezt jogilag bizonyították volna. E deklarált bűnösség meghirdetése után őt Újvidéken, koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. De ide sorolták azt a hat, Csurog községi kisbíró is, akiket 1944 végén a falujukban, ugyancsak „háborús bűnösként” agyonverték, majd a több száz más kivégzett helybeli magyarral együtt a községi dögtemetőben ástak el.

A Délvidék „fölszabadulása” október elsejétől kezdődött. Ekkor érték el ugyanis a szovjet csapatok a bánági részekben a jugoszláv-román határt. Az első, már állami hadsereggel és más államhatalmi szervezetek támogatásával elkövetett magyarelles atrocitások Versecen és környékén zajlottak le. Az 1904-ben született néhai Hajas Istvánné Lelik Mária nyilatkozata szerint⁴ a magyarokat és a németeket munkatáborba zárták. Az 1930-ban, Ürményházán, ebben a szintizta magyar faluban született dr. Horváth József közlése szerint¹ a helység férfijait mind elhajtották Versecé, munkatáborba, melynek lakói közül sokakat agyonkínáltak, kivégeztek. Ő maga is beleesett a besoroltak korosztályába, noha még csak 14 éves volt. A munkatábor lakóit fehér karszalag viselésére kötelezték. Hasonló módon karszalaggal jelölték Óbecsén, a szomszédos Csurogon és Bácsföldváron és egyebütt is a fegyveres kényszer erejével munkára hajtott magyarokat a Bánágban, a Szerémségben és a Drávaszögben.

A legtömegesebb kivégzések október 17-e után kezdődtek. Ezen a napon, az éppen Versecen tartózkodó Tito katonai közigazgatás bevezetését

rendelte el a Bánság, a Bácska és a Drávaszög területére, amelynek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezte ki.⁶ A rendelet értelmében minden hatalom a hadsereg ezen tábornokának a kezében összpontosult, a polgári hatóságok mindenben kötelesek voltak neki engedelmessé válni, ő maga pedig csak személyesen a rendelet kiadójának, magának Titónak tartozott felelősséggel. A polgári közigazgatás csak 1945 februárjában lett bevezetve, ám a valóságban a katonai és a rendőri hatóság még éveken át gyakorolta a hatalmat a polgári felett. Részint ennek a következménye, hogy a kutatók a korabeli, a mézárásra és némely nemzetiségek üldözésére vonatkozó adatokhoz még ma sem tudnak hozzájutni.

December elsejéig zömében lezajlottak a kivégzések, de nem szűntek meg. Három falu – a bácskai Csurog, Zsablya és Mozsor – teljes magyar lakosságát háborús bűnössé nyilvánították 1945 januárjában, teljes vagyonek Kobzással sújtották és táborba zárták őket. Közel egy évig tartó rabélet után szabadulva megtiltották nekik, hogy valaha is visszatérjenek falujukba. A három faluban két r.k. magyar plébánost kegyetlen módon kivégeztek. Csurogon a németből lett magyar Dupp Bálintot agyonlőtték, Mozsorban pedig Köves Istvánt, elképesztő szenvedéseknek alávetve agyonkínálták. Az ország nyugatibb részében, mint például a Drávaszögben, Tito és hívei csak negyvenöt januárjától számoltak le tömegesen és kíméletlenül a potenciális ellenségeikkel, lényegében az antibolsevistákkal. Szlavóniában és a szlovén területeken még később. Mindenütt a terület birtokba vételétől kezdve.

Az összes magyar áldozat számát több tízezerre lehet becsülni.

E helyen nem foglalkozunk a Jugoszláviában élő németiséget ért súlyos sérelmekkel. A fél milliónál is több lélekszámú közösség szinte mind eltűnt az országból. Nem foglalkozunk a más nemzetiségek sérelmeivel sem, csupán megemlíjük, hogy Titót okkal tartották véreskezű diktátornak a többségi nép tagjai is: szerbek, horvátok, szlovének, de a magyaron és a németen kívül más jugoszláviai kisebbségek is: olaszok, albánok...

Sok tanú állítása szerint Torontálvásárhelyen a gyilkosságok elkezdődtek még október első felében s tartottak körülbelül decemberig. Az egymástól némileg eltérő állítások egybevetése alapján szinte bizonyosan állítható, hogy Gachal Jánost október 18-án idézték be a község házára, és még ugyanaznap éjjel agyonverték és elásták. A hivatalos történetírás – mint jeleztük – őt is és a hasonló sorsra jutott más áldozatokat háborús bűnösnek tartja számon. Rajta kívül, a református papok közül ide kell sorolni Thomka Károlyt, a Pancsova melletti Hertelendyfalva akkori lelkészét, Faragó Ferencet, a drávaszögi Hercegszöllős nagytekintélyű református esperesét, s a Délvidék magyar, vagy

magyarul is szolgáló más vallású papjai közül összesen vagy harmincat!

Gachal Jánosról és Thomka Károlyról, e két kiváló lelkészről, s természetesen a többi kivégzetről a második világháború utáni időben szinte mindent elfelejtett a Délvidék magyarsága. Az egyetemes magyarság pedig csak a kilencvenes évek elejétől kezdve szerzett tudomást arról, hogy mi is történt. Korábban ugyanis legfeljebb nyugati emigránsok foglalkoztak az ügygel, de szinte senki sem adott hitelt állításuknak.⁷

Gachallal részletesen foglalkozunk kötetünkben, Thomkáról azonban e helyen csupán megemlékezünk röviden, hogy valamit megmentünk életrajzi adataiból és hogy egyben láttassuk: az, ami kettőjükkel történt, majdnem kötelezően megessett minden hitéhez és népéhez hű – hangsúlyozzuk: magyar és német – lelkéssel a titói felszabadulás idején.

Thomka Károlyról Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz c.⁸ kötetében található adatok. Eszerint 1875-ben született Pitéstiben, október 29-én, meghalt Pancsován 1944. november 14-én. A bukovinai székelyeket az Al-Dunára telepítő id. Thomka Károlynak volt az elsőszülött fia. Hat éves volt, amikor édesapja vezetésével megérkezett az áttelepülők csoportja Pancsova mellé, a Vojlovicának nevezett erdős területre. Ott hozták létre új otthonukat, amelyet az akkori Hertelendy József torontáli főispánról neveztek el Hertelendyfalvának. Kalapis szerint a Vojlovica név honfoglalás kori eredetű, a Vojla vagy Bojla nemzetségtő nevét őrzi, s megtalálható a szentmiklósi aranykincs egyik edényén is. Az ifjabbik Thomka Debrecenben végezte, és 1905-ben fejezte be teológiai tanulmányait. (Bizonyosra vehető tehát, hogy már ott megismerkedett Gachal Jánossal, s valószínű, hogy ez az ismeretség közrejátszott Gachalnak későbbi Pancsovára kerülésében. – M.M.) Az első világháborút megelőző években Thomka Hertelendyfalván, Gachal pedig az onnan alig néhány kilométerre eső városban, Pancsován lelkészkedett. A két világháború közötti időben – jó paphoz méltón – ők voltak közösségük mindenesei. „A magyarok mentsvára eleinte a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egylet) volt, amely Thomka kezdeményezésére alakult meg 1926-ban. (...) A KIE a második világháború előtt az akkor megalakult Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség része lett, amely nevét, 1941 után, Bánáti Magyar Közművelődési Szövetségre, 1943 után pedig Dunamelléki Magyar Közművelődési Szövetségre változtatta. (...) a lelkekben évekig ott parázslott a gondolat, hogy Bácska után Bánát is visszatér...

Ifj. Thomka Károly, a falu szellemi vezetője ezeknek az áramlatoknak az élén állt, ezeket a kívánságokat testesítette meg a háborús években is, amit nem felejtettek el neki. [T.i. Tito és hívei nem felejték, hogy Thomka visszavárta a magyarokat. – M.M.] 1944

őszén a titkosrendőrség két embere bekísérte Pancsovára, ott börtönbe vetették, majd nyoma veszett.

A megtorlások áldozata lett. (...) A vojlovicai hívők szelíd lelkű vértanúként tartják számon.” – írja Kalapis. Tegyük hozzá, Thomka makói születésű felesége és hűséges segítőtársa vagy ötven évvel élte túl férjét! Tudomásunk szerint hosszú élete során nem örökítette meg férje eltűnésének történetét.

Írott dokumentumok híján korabeli szemtanúk emlékezetére hagyatkozva állt össze a szomorú esemény mozaikképe, Gachal János, a kiváló lelkész, a nagy közösség-szervező mártíromságának története. Sok szemtanú évtizedeken át letagadta, hogy bármit is tudott, hallott, látott belőle. Az adatgyűjtés a kilencvenes évek elején kezdődött. Akkor még csupán annyit lehetett tudni, hogy „püspöki teendők végzésére is fel volt hatalmazva”. Csak a részletesebb kutatás derítette ki, hogy szabályosan püspökké lett választva, hivatalosan viselte a címet és gyakorolta a megbízatást.

Az elmúlt bő másfél évtized alatt egyre többen mertek nyilatkozni. Akadtak volt hívei között többen, akik módszeresen gyűjtötték az adatokat. A közösség mai lelkésze, a korábbi, kommunista rendszer nyűgjeivel már nem terhelt Móricz Attila is kézbe vette nagy elődjei ügyét. Az ott szolgálók között ugyanis a mártíron kívül volt más nevezetes pap is. Közülük csak a szintén üldözött Thomka Viktort hadd említsük. Gachal után ő lett a falu lelke. Leszármazottja, unokája volt a már említett id. Thomka Károlynak, a népe áttelepítéséről híressé válnak, de nem ifj. Károlynak, hanem Kálmán, vojlovicai kántortanítónak a fia. Mind a két helyen szolgált, ahol elődje hitének és magyarságának lett az

áldozata: Hertelendyfalván és Torontálvásárhelyen. Ő is közel állott ahhoz, hogy mártírrá váljon. Nyilván tudta, milyen veszélyes, amit vállal: szolgálni fog a kivégzett püspöke állomáshelyén. Bízott azonban a tudásában és nemzetközi kapcsolataiban. Okkal tehetne, hiszen tanult Budapesten a Református Teológiai Karon; Párizsban a francia kormány ösztöndíjasaként a Sorbonne Bölcsészstudományi Karon; teológiából Strasbourgban diplomált, (1937) francia-latin szakon pedig a Belgrádi Egyetemen (1939). Református lelkészeink között talán ő volt az egyik legképzettebb, amihez megfelelő tehetség és erkölcsi tartás is párosult. Neki ugyan nem kellett híveiért életét feláldoznia, de 1948-ban, koholt vádakkal több évi börtönbüntetést azért rá is kiszabtak, amiből három évet letöltött a požarevacai börtönben. Torontálvásárhelyi szolgálata során sokat megtudhatott Gachal elveszejtéséről, valószínű, hogy sok mindent fel is jegyzett, hiszen rendszeresen foglalkozott írással. Ez is közrejátszott abban, hogy a rendszer üldözte. Meg akarta neki mutatni, meddig mehet el a szabadság és a szabad vallásgyakorlás értelmezésében. Meghurcoltatását figyelembe véve nem csoda, hogy amit megtudott a kivégzésről, abból semmi sem maradt ránk.

A sok-sok hiányt ezzel a könyvvel igyekszünk némileg pótolni, hogy magunk is lássuk, milyen érdemes embereink voltak, s utódainkban megvilágítsuk, mennyire nem igazak azok a vádak, amelyekkel úgy általában illetnek bennünket. Olyanok vagyunk mi is, mint a többi nép: vannak köztünk hősök és mások. Kötelességünk a nagyok megismerése, mártírjaink tisztelete.

¹ Eredetileg Josip Broz. - (Kumrovec, 1892 – Ljubljana, 1980.) A Jugoszláv Kommunista Párt vezetője, a második Jugoszlávia létrehozója, örökös elnöke, lényegében szuverén diktátora. A Tito nevet, több, korábban használt álneve mellé az 1941-ben általa kezdeményezett, a német megszállók elleni fegyveres mozgalomban vette fel. Kevés hozzá mérhető államférfija volt a XX. századnak. 1941-től haláláig irányította az országot, ha érdeke úgy kívánta, szembe fordult akár a keleti, akár a nyugati nagyhatalmakkal is. Uralmát véres leszámolásokkal alapozta meg, egyes állítások szerint a keze alatt több ember veszett el, mint amennyi áldozat esett az általa vezetett ellenállási mozgalomban résztvevők között. Hatalma egész idejét jellemezte, hogy szükség esetén kiméretlenül leszámolt minden korábbi hívével, vélt vagy valós riválisával is. Agg korában ilyen megmondolásokból félretette még feleségét is.

² A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség; Magyarok a Délvidéken 1918-1947, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 328-329. o

³ Matuska Márton: A megtorlás napjai, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991. 191-195. o.

⁴ A nyilatkozat a szerző birtokában

⁵ In: Ré muralom a Délvidéken, Atlantis kiadó, Újvidék, 2004., 85-94. o.

⁶ A rendelet magyar nyelvű szövege megtalálható: Josip Broz Tito összegyűjtött művei, 24. kötet, 47-48. o., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988.

⁷ A felderítés történetével foglalkozik az alábbi kötet: Ré muralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság által szervezett tanácskozás anyaga. Szerk: Csorba Béla..., Atlantis kiadó, Újvidék, 2004.

⁸ Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003.

* Jelen írás a mártír püspök megjelenés előtt álló életrajzához készült bevezető tanulmány.